

Barcelona, capital de l'art precolombí

Barcelona acull durant tot l'estiu dues exposicions amb importants mostres de l'art precolombí. 'El cos i el cosmos', instal·lada per la Fundació Caixa Catalunya a la Pedrera, reuneix peces de l'art escultòric del Mèxic precolombí. Al Palau de la Virreina, 'El primer Eros' mostra obres de l'Amèrica precolombina –i també d'Àfrica i Oceania– amb el sexe com a centre.

Dues de les principals exposicions que participen amb el Fòrum de les Cultures de Barcelona –“El cos i el cosmos”, a la Pedrera, i “El primer Eros”, al Palau de la Virreina– reuneixen bones mostres de l'art precolombí, un megaperíode que sempre és present a Barcelona a través del Museu Barbier-Mueller. La coincidència de tres espais diferents dedicats a l'art precolombí ofereix una oportunitat única de veure, d'una passejada, obres procedents de diferents col·leccions privades i de trenta-tres museus estrangers, entre els quals el Museo Nacional de Antropología de Mèxic, el de Sitio de Teotihuacán, el Regional de Chiapas, el INAH de Yucatán, el Barbier-Mueller de Ginebra o el Museo del Banco Central de l'Equador.

La mostra de la Pedrera, de fet, està coorganitzada per la Fundació Caixa Catalunya i dos organismes mexicans, el Conaculta (Consejo Nacional para la Cultura i las Artes) i l'INAH (Instituto Nacional de Antropología e Historia). No està estructurada segons divisions temporals o geogràfiques –que, això sí, estan explicitades en cada peça– sinó per temes, aquells temes coincidents que es poden trobar en diferents cultures separades per segles i milers de quilòmetres, en alguns casos. La mostra no intenta explicar la història d'aquestes diverses cultures creadores sinó creuar les seves coincidències pel que fa a l'antropocentrisme i la cosmovisió. Seguint aquest criteri, les obres s'agrupen en quatre temàtiques: l'home com a puntal de l'Uni-

vers, rituals de fertilitat, rituals còsmics i rituals funeraris.

La primera part és una mena de calaix de sastre introductori de l'íntima relació que hi havia entre humans, natura i déus en aquestes cultures: “Les accions humanes –explica l'exposició–, siguin ritus o creació d'objectes artístics que els acompanyen o els representen, tenen com a missió principal mantenir l'ordre del Cosmos, on tots els components guarden una relació d'interdependència.” Totes aquestes obres, doncs, “van ser concebudes com a mitjanceres en la difícil i fonamental relació entre els homes i les divinitats”.

Nans, geperuts i semidéus. Per exemple, en moltes cultures es fan representacions de geperuts i nans, perquè, en totes elles, uns i altres representaven també éssers tocats pels déus. En el que anomenen època preclàssica eren mitjancers entre homes i déus, la cultura olmeca –més antiga que els maies i els asteques– els representava sostenint el cel i asteques i maies els associaven al déus de la pluja i la fertilitat.

Es representen també cossos ritualitzats, és a dir, embellits amb tatuatges o escarificacions –talls a la pell que es tractaven perquè les cicatritzacions s'inflessin i ornessin el cos de manera “natural”–, que era una forma de demostrar una posició social elevada. *L'adolescent huasteca* és una magnífica mostra del tatuatge, que demostra l'esquematisme característic de les escultures huastèques amb una habilitat excepcional per al relleu.

FUNDAIÓ CAVA CATALUNYA

Tres peces d'"El cos i el cosmos". A l'esquerra, portaestendard maia procedent de Chichén Itzá, del període clàssic (200 a 700 dC). A la dreta, a dalt, escultura sedent, de l'oest de Mèxic, del mateix període que l'anterior. Encenser maia, també del període clàssic, procedent de Palenque (Chiapas).

Els rituals còsmics també tenen molta importància. En aquest cas s'agraeix molt l'estructuració temàtica de l'exposició perquè els motius que fan referència a aquests rituals no són tan evidents com els que al·ludeixen als rituals de fertilitat –explícits i omnipresents–.

Els principals rituals còsmics eren els sacrificis i el joc de la pilota. Per als astèques, per exemple, els déus es van immolar a Teotihuacán perquè sortís el Sol i el cosmos comencés a moure i, per això, els ritus astèques i maies imitaven els sacrificis dels déus, de manera total o parcial: amb la mort o amb ferides a les orelles, la llengua, les extremitats o els

genitals. Els olmeques preferien deixar el sacrifici en un àmbit més simbòlic.

El Sol i el joc de pilota. Tot això no va impedir –potser, fins i tot, va afavorir– un estudi en profunditat dels astres per part d'aquestes cultures. Segons l'historiador de la ciència Dick Teresi (*Los grandes descubrimientos perdidos*, Ed. Crítica, 2004), la piràmide de Teotihuacán –on s'havien immolat els déus– està construït com a observatori, a més de temple. Molts edificis precolombins conserven la prova d'aquestes observacions, explica Teresi: "Els astrònoms van utilitzar ubicacions fixes en temples

i piràmides per seguir la sortida i la posta del Sol i d'altres cossos celestes. Van marcar els fenòmens solars col·locant uns conjunts de pals creuats al llarg de les visuals en les terrasses i muralles d'alguns edificis."

Mesoamèrica, situada en el tròpic, permet observar, dos dies l'any, el Sol en el seu zenit, perpendicular a la Terra. És evident que diverses cultures mesoamericanes antigues, com els olmeques, es van adonar que aquest angle respecte al Sol canviava de data en desplaçar-se de nord a sud: "Alguns dels primers complexos arquitectònics mostren orientacions ajustades a la posició local horizon-

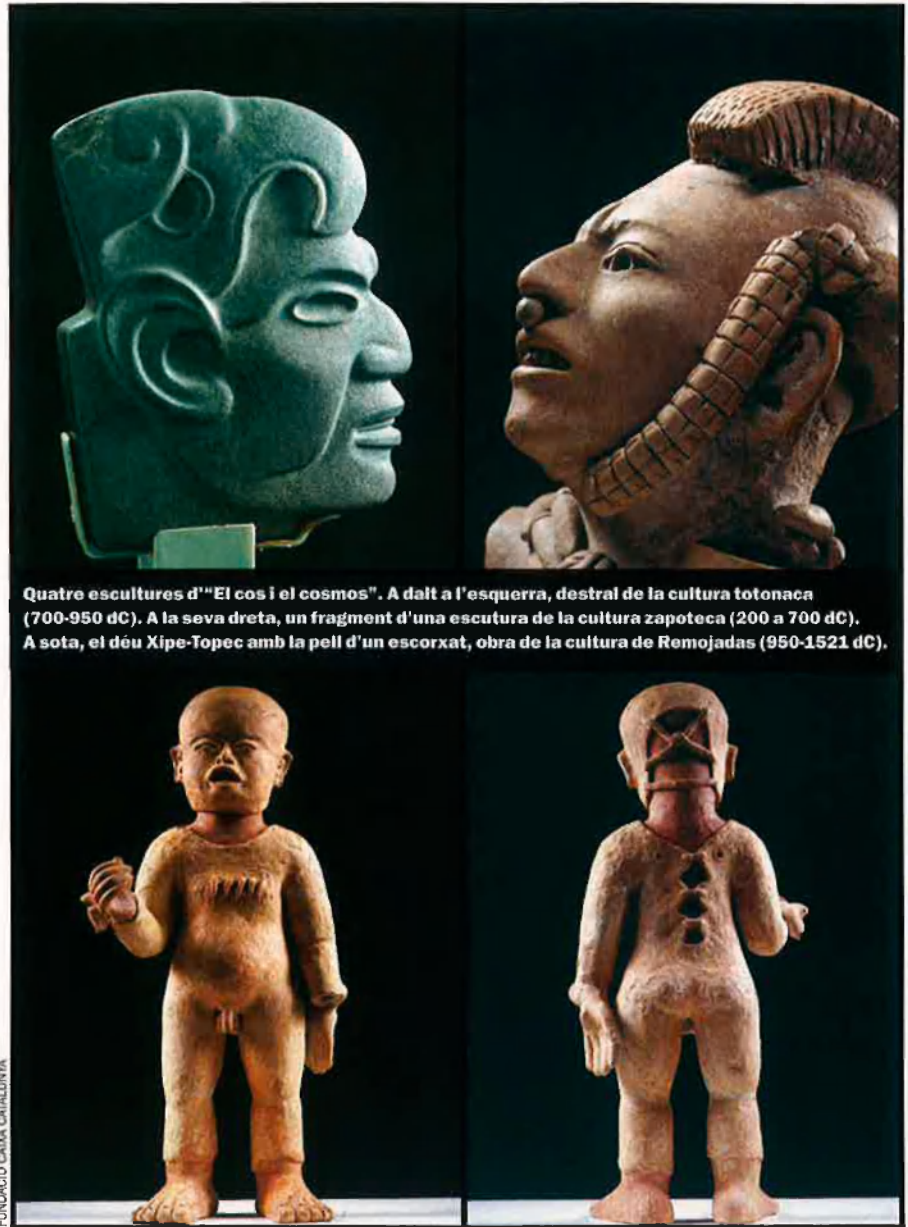
tal del Sol durant la data del zenit”, afirma Teresi. Quan els espanyols van desembarcar a Amèrica, procedents de latituds més septentrionals, no tenien cap coneixement sobre el zenit.

Diverses cultures van compartir coneixements astronòmics perquè tenien la capacitat de predir eclipses solars i lunars i observaven la sortida i l'ocàs estacional de Venus, de Mart i, possiblement, també de Júpiter i de Saturn. Ho confirma el fet que algunes dates clau en la història d'aquestes cultures –com el nomenament de reis o el moment d'iniciar les guerres– tenen a veure amb moments clau en el trànsit d'aquests planetes.

El joc de pilota era també un ritual còsmic i no un esport tal com l'entenem avui dia. Simbolitzava el curs del Sol per l'univers, “des de les tenebres a la llum”, diu el catàleg de l'exposició, on s'hi poden veure diversos objectes relacionats amb el joc. Els jugadors havien d'impulsar la pilota de cautxú –el Sol– fins fer-la passar per les anelles. No es tractava de qui guanyava sinó de representar “el combat cosmològic fonamental”. Tot acabava amb el sacrifici d'un jugador: “La culminació del ritual, el do suprem de l'energia necessària per al transcurs solar.”

L'expert en la cultura maia Michael Coe afirma que els jocs de pilota i altres esdeveniments sagnants que anaven associats semblen vinculats al període de retrogradació de Jupiter –és a dir, quan el planeta, que veiem desplaçar-se sobre les estrelles fixes d'oest a est, modifica el sentit del seu moviment per anar d'est a oest.

El rat penat i el gos. Potser les cultures de Mesoamèrica admetien el sacrifici per la concepció que tenien de la mort i la vida: dos conceptes inseparables, com també ho eren femení i masculí, dia i nit o llum i tenebres. Vida i mort formen un cicle perenne i després d'una ve l'altra. Això, en l'escultura, es representa amb figures meitat vives meitat mortes, amb una cara descarnada i l'altra sana, per exemple. La mort es representa sovint mitjançant el ratpenat, que la simbolitza amb els seus costums nocturns, i el gos que, segons diverses cultures, sap el ca-

Quatre escultures d'“El cos i el cosmos”. A dalt a l'esquerra, dreta de la cultura totonaca (700-950 dC). A la seva dreta, un fragment d'una escultura de la cultura zapoteca (200 a 700 dC). A sota, el déu Xipe-Topec amb la pell d'un escorxat, obra de la cultura de Remojadas (950-1521 dC).

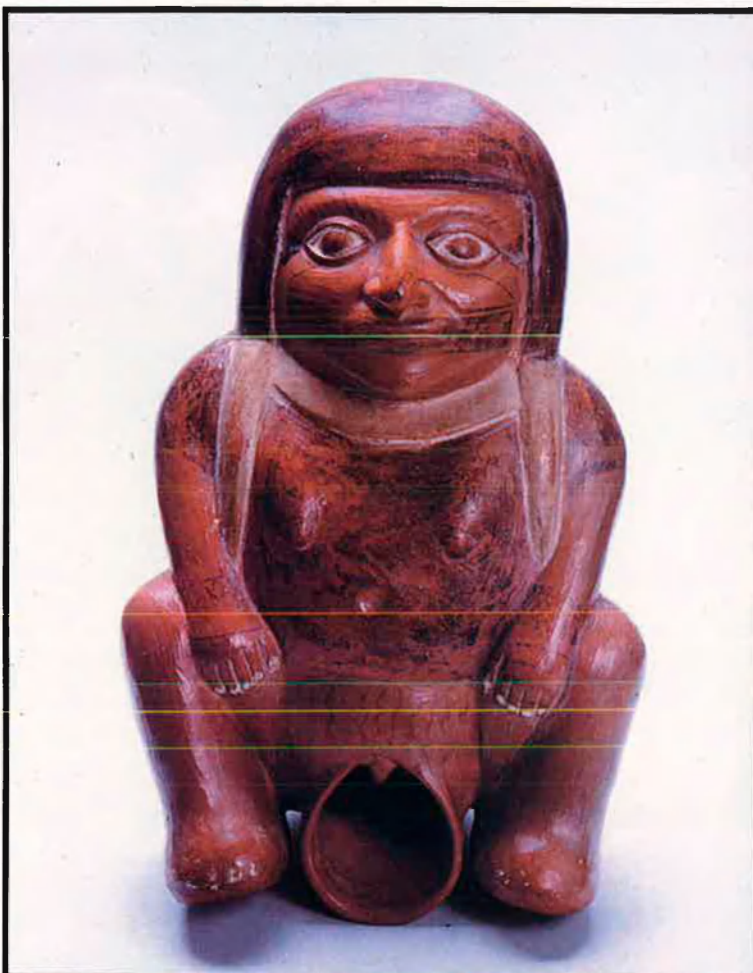
FUNDACIÓ CAIXA GATALLUNYA

mí del més enllà i, per això, és present en moltes tombes.

L'exposició inclou una sinistra màscara amb cara de ratpenat i una singular ofrena funerària, coneguda com a *Ofrena Olmeca Núm. 4*: es tracta de quinze homenets d'un pam d'alçada –tretze de mineral serpentina i dos de jade i un de pedra volcànica– situats en un semicercle al voltant d'un altre homenet de pedra volcànica, darrere del qual hi ha sis pedres primes i altes clavades al terra. L'ofrena estava soterrada a 60 cm de profunditat en un clot fet perquè ho veggessin els déus. Representa, probablement, una reunió de religiosos en un acte

cerimonial i es pensa que és una ofrena al déu de la Terra, responsable del “bon curs del cicle natural”.

Eros i el blat de moro. Els rituals que mereixen més quantitat d'obres i de caràcter més explícit són aquells que tenen a veure amb la fertilitat. És difícil trobar una figura en què no sigui evident el sexe. No passa el mateix en altres cultures. L'exposició “El primer Eros” permet comparar la representació del sexe en diferents pobles d'Amèrica, Àfrica i Oceania i és rotunda en afirmar que Àfrica “és el continent on existeixen més obres amb motius sexuals evidents i manifes-

Tres peces americanes d'“El primer Eros”: a dalt i a sota, a l'esquerra, dues ceràmiques de la cultura mochica (1 dC - 800 dC). A sota, a la dreta, un fal·lus de terracota de l'illa de Marajó, al Brasil (400 dC - 1350 dC).

LA VIRREINA EXPOSICIONS

tos, si exceptuem la ceràmica *mochica* del Perú” i també que Amèrica és “molt més púdic” –amb la mateixa excepció– i que “encara més metafòrica i indirecta és la representació de la sexualitat a Oceania”. A l'illa de Pasqua, per exemple, s'hi va trobar un Uli, un déu agrari,

amb grans pits i sexe masculí. La guia de l'exposició recorda que “per als oceànics és difícil pensar en gèneres exclusivament masculins o femenins; es concep, en canvi, una complementarietat que es tradueix per la indeterminació de sexes o per l'androgínia”.

Sigui com sigui, les escultures d'“El cos i el cosmos” no plantegen dubtes. La majoria tenen a veure amb la fertilitat, tant humana com agrícola, ja que els pobles mesoamericans conreaven el blat de moro, sobretot, i deïficaven la terra i l'aigua que la fertilitzava. De la mateixa manera, representen dones –dadores de la nova vida– i els homes que les fertilitzen. Així, en els ritus propiciatoris de vida humana o vegetal, s'utilitzaven figures femenines “amb malucs grossos, triangle púbic i pits remarcats” i masculines: escultures amb fal·lus o, simplement, fal·lus. També són comuns les dones en estat d'embaràs evident.

A la secció americana d'“El primer Eros” s'hi mostren escultures i ceràmiques provinents d'Equador i Perú, sobretot, però també de Brasil, Costa Rica, Estats Units i Mèxic. Hi destaquen les obres de la cultura *mochica* (Perú) que representen homes i animals en tot tipus de posicions sexuals i objectes –bols, atuell i xiulets– amb símbols sexuals. Malgrat això, és dubtós –segons diu Mario Vargas Llosa a la introducció del catàleg– que tinguin una finalitat eròtica: estan, un altre cop, relacionats amb rituals de fertilitat per demanar estacions benignes i collites més bones.

Provinents del Barbier-Mueller de Ginebra (Suïssa), s'hi exposen dues urnes funeràries amb formes fàl·liques i un guerrer de pedra “amb un cap-trofeu,

La majoria de les escultures tenen a veure amb la fertilitat, tant humana com agrícola

emblema d'arquetip masculí”. Les dues mostres plegades acullen unes tres-centes peces d'art precolombí que habitualment està dispers per més de trenta museus d'arreu del món.

lexMilian